

Sztetyło, Zofia

Wstępne opracowania zespołu stempli ceramicznych z wykopalisk polskich w Aleksandrii (1980-1982)

Studia i Materiały Archeologiczne 5, 77-86

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zofia Sztetyłło
Uniwersytet Warszawski

WSTĘPNE OPRACOWANIE ZESPOŁU STEMPLI CERAMICZNYCH
Z WYKOPALISK POLSKICH W ALEKSANDRII /1980-1982/

W wyniku trzyletniej kampanii wykopaliskowej pracującej permanentnie w Aleksandrii Polskiej Misji Archeologicznej Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej UW zgromadzono zespół stempli ceramicznych w liczbie 55 zabytków¹. Zostały one zarejestrowane w bieżącym inwentarzu w okresie od września 1980 roku do 18 IV 1982 r., a podstawową dokumentację wykonali pod kierunkiem kierownika misji dr. hab. Mieczysława Rodziewicza uczestnicy misji wykopaliskowej w Aleksandrii, w tym także autorka niniejszego opracowania.

Prace wykopaliskowe w okresie dopływu zabytków koncentrowały się na różnych odcinkach Kom el Dikka, głównie jednak na obszarze: południowej części Komu, w części zachodniej, przede wszystkim na odcinkach TSU i W. Stratygraficznie odnieść je można do poziomu Górnej i Dolnej Nekropolii, wypełniska muru południowego odcinka AW, zaś niektóre zabytki nie są dokładnie stratyfikowane. Nie mogą więc, jako zespół, stemple ceramiczne z Aleksandrii zostać wykorzystane do stratygrafii badanego obszaru, jak to zazwyczaj ma miejsce w przypadku badań warstwy hellenistycznej lub wczesnorzymskiej. Ich pierwotna, hellenistyczna lokalizacja została zakłócona późniejszymi wkopami, wypełniskami i zasypami.

¹ Stemple z poprzednich kampanii por. Z. Sztetyłło, Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises à Alexandrie /1962-1972/, Études et Travaux VIII, 1975, s. 160-235; eadem, Timbres céramiques des fouilles polonaises /1973-1974/, Études et Travaux X, 1979, s. 260-316; eadem, Timbres céramiques des fouilles polonaises à Alexandrie /1974-1979/, Études et Travaux, w druku; Les partenaires commerciaux d'Alexandrie, Africana Bulletin 25, 1976, s. 27-36; Stemplowane imadła amfor z wykopalisk polskich w Aleksandrii, w: Aleksandria w badaniach polskich, Warszawa 1977, s. 1135-1146.

Mają one natomiast niekwestionowaną wartość źródłową jako interesujący zespół zabytków epigrafiki ceramicznej, dlatego należy je chociaż skrótowo omówić.

Zdecydowaną większość w zgromadzonym zespole 55 zabytków tworzy grupa stempli pochodzenia rodyjskiego, co jest cechą charakterystyczną znalezisk tej kategorii zabytków z obszaru Aleksandrii. Inne ośrodki reprezentowane są sporadycznie - i tak np. z Chios pochodzą 2 zabytki, z Knidos 1, 1 należy do tzw. grupy Nikandrosa, proveniencji 54 zabytków nie udało się określić bliżej.

Najbardziej interesującą grupą w zespole stempli rodyjskich są stemple z wczesnego okresu stemplowania amfor na Rodos, należące do I i II grupy chronologicznej, jeśli przyjmiemy chronologię opracowaną przez Virginie Grace². Najstarszym zabytkiem tej grupy jest stempel z nr inw. 646, o zniszczonym i trudnym do zrekonstruowania napisie, ale charakterystycznych dla wczesnych stempli rodyjskich cechach: stempel odciśnięty został na dość szerokim, spłaszczonym imadle owalnym w przekroju, wygiętym krótkim łukiem, wykonanym niewątpliwie z gliny rodyjskiej. Ten rodzaj imadeł określa się jako protorodyjskie i datuje na koniec IV - początek III w. p.n.e.³ Na okres nieco późniejszy, 1 połowa III w. p.n.e. przypada 6 stempli z Aleksandrii: nr inw. 625, 604, 632, 639, 641, 643. Pierwszy z nich, to stempel okrągły z przedstawieniem róży otoczonej wypukłą otoczką w centrum i napisem biegnącym wokół przedstawienia. Napis zachował się jedynie w końcowej części i składa się ze skrótu nazwy miesiąca i pierwszej litery imienia /E/. Kształt imadła, sposób jego wygięcia, sposób opracowania kształtu przedstawienia przemawiają za datowaniem zabytku nie później, niż do roku 275 p.n.e. Przyjmując, iż początkiem stemplowania jest okres przypadający na koniec IV w. p.n.e., z tego bowiem okresu pochodzi grupa stempli protorodyjskich, należy przypomnieć, iż od końca IV w. p.n.e. do ca 275 roku p.n.e. nie ma jednolitych zasad określających stałą formułę napisu. Spotykamy bowiem w tym okresie stemple prostokątne i okrągłe, z przedstawieniem lub bez, w przypadku stempli

² V. Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, Delos XXVII, Paris 1970.

³ Por. jw.

okrągłych dekorowane w centrum kwiatem róży lub wypukłym guzkiem /button group/, z imieniem poprzedzonym skrótem tytulatury lub bez bliższego określenia funkcji, z nazwą miesiąca, skrótem nazwy miesiąca lub bez tego elementu napisu. Kształt stempla, rodzaj przedstawienia, użycie skrótu nazwy miesiąca przemawiają za ułożeniem naszego zabytku w omawianej grupie, pozostaje jedynie określenie imienia. Z wczesnego okresu stemplowania, do roku 275 p.n.e. znamy imiona eponimów Epicharmosa i Euklesa oraz garncarza Epigona⁴. Pierwszy z nich umieszczany jest w początkach IV w. p.n.e. i nie wydaje się możliwe, aby stempel nosił jego imię, ponieważ konfrontacja ilości liter imienia z powierzchnią stempla wykazuje po prostu brak miejsca. To samo dotyczy imienia garncarza Epigona. Najbardziej prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że mamy do czynienia ze stemplem eponima Euklesa i chociaż okres działalności tego eponima jest dyskutowany, mieści się w ramach od początku IV w. p.n.e. do ca. r. 275 p.n.e.⁵

Zabytek z nr inw. 604, znaleziony w 1980 roku, to również stempel okrągły, z wypukłym guzkiem w centrum i imieniem Hierotelesa wokół guzka. Mamy więc do czynienia ze stemplem z tzw. button group datowanej przez V. Grace do roku 275, a występujące imię zostało zadokumentowane na innych stemplach tej grupy znalezionych poza Aleksandrią i należy do rodyjskiego garncarza⁶.

Z działalnością rodyjskich producentów związane zabytek nr inw. 632 z wykopalisk 1982 roku noszący imię Pauzanasza. W dotychczasowych badaniach nad imionami rodyjskich producentów wyróżniono działalność Pauzanasza I, z okresu końca IV początku III w. p.n.e., oraz Pauzanasza II, z okresu 220-180⁷. Kształt

⁴ Por. jw., s. 301.

⁵ Por. także V. Grace, Notes on the Amphoras from Koroni Peninsula, Hesperia XXXII, 1963; V. Grace, Timbres amphoriques trouves à Delos, BCH LXXMI, 1952, II, s. 529; D.B. Szešov, Keramicheskije klejma iz Tanaisa III-I vekov do n.e., Moskwa 1975, nr 111.

⁶ V. Grace, M. Savvatiadou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, Delos XXVII, Paris 1970, nr E 2, oraz s. 290, 292, 293. przypis 3, 300; V. Grace, Notes on the Amphoras from Koroni Peninsula, Hesperia XXXII, 1963, s. 324, przypis 12, s. 327, 328, przypis 20.

⁷ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, 2, vol. II, Berlin 1895, nr 1163-1164; V. Grace, Stamped Amphora Handles found in 1931-1932, Hesperia III, 1934, nr 30-35; V. Grace, Stamped Wine Jar Fragments, Small Objects from the Pnyx,

imadła, sposób jego wygięcia przemawiają za datowaniem zabytku na wcześniejszy okres i związaniem imienia Pauzanasza z działalnością Pauzanasza I.

Dwa kolejne zabytki są sobie bardzo bliskie m.in. sposobem opracowania liter i z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że sztance obydwu stempli opracował ten sam rytownik. Pierwszy ze stempli nosi nr inw. 639, znaleziony został w 1982 r., ma kształt krótkiego prostokąta wypełnionego dwoma rzędami inskrypcji o dużych literach z imieniem Sthennidasa. Jest to imię rodyjskiego garncarza, którego działalność datuje się na okres 1 połowy III w. p.n.e.⁸, co jest zgodne z charakterystycznym kształtem masywnego, lekko spłaszczonego imadła wygiętego krótkim łukiem. Identyczny rodzaj imadła, kształtu stempla, sposobu rozmieszczenia napisu i wykonania liter inskrypcji znaleźć można w zabytku nr inw. 641 znalezionym w 1982 r. Inskrypcja /dwuwierszowa/ składa się ze skrótu tytułatury eponima oraz imienia Aristeidasa. W epigrafice ceramicznej Rodos występuje trzech eponimów o tym imieniu⁹. Działalność Aristeidasa I przypada na okres wczesny, do 275 roku p.n.e., działalność Aristeidasa II na okres pergamoński, tj. lata 220-180 p.n.e., działalność Aristeidasa III umieszcza się w okresie końca II w. p.n.e. i towarzyszą mu często małe stemple uzupełniające. Przytoczone powyżej cechy charakterystyczne imadła i stempla, bliska analogia kształtu stempla, sposobu rozmieszczenia napisu i wykonania liter, jakie towarzyszą omówionemu poprzednio zabytkowi, pozwalają na związanie naszego zabytku z działalnością Aristeidasa I i datowanie stempla na okres 1 połowy III w. p.n.e. Ostatnim zabytkiem omawianej grupy jest stempel nr inw. 643, znaleziony również w 1982 r. Tym razem mamy do czynienia ze stemplem okrągłym, z przedstawieniem kwiatu róży w wypukłej otoczce i napisem biegnącym wokół przedstawienia. Stempel należy do eponima Pauzanasza, którego imię poprzedzone

Hesperia Suppl. X, 1956, nr 90; V. Grace, Notes on the Amphoras from Koroni Peninsula, Hesperia XXXII, 1963, s. 324.

⁸ J. Bingen, Anses d'Amphores de Crocodilopolis-Arsinoe, Chronique d'Egypte 20, s. 131, nr 2; D.B. Szešov, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1975, nr 450.

⁹ V. Grace, Timbres amphoriques trouvés à Delos, BCH LXXVI, s. 526; C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, Berlin 1895, nr 878-887; D.B. Szešov, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1975, nr 40.

jest skrótem tytulatury. W badaniach nad stemplami rodyjskimi nie ma dotychczas jednoznacznych ustaleń dotyczących liczby eponimów o imieniu Pauzaniasz¹⁰. Niewątpliwie jeden z nich, b.m. Puzaniasz III pełnił swój urząd w 1 połowie II w. p.n.e. /przed rokiem 146 p.n.e./, a więc w okresie, w którym zmieniają się proporcje amfor, kształt imadła i sposób wygięcia imadła, jak też cechy samego stempla. Działalność wcześniejszego eponima o tym imieniu znajduje potwierdzenie w znaleziskach stempli na różnych stanowiskach archeologicznych, odcisniętych na imadłach lekko spłaszczonych, wygiętych krótkim łukiem, tj. o cechach właściwych dla wczesnego okresu, lecz także i na stemplach nieco późniejszych, przed rokiem 220 p.n.e. Mamy więc do czynienia albo z działalnością 2 eponimów o tym samym imieniu, albo też z działalnością jednego z nich przypadającą na około 275 lat p.n.e. /cechy amfor i stempli wczesnych/ lub pierwszych lat 2 połowy III w. p.n.e. /cechy amfor II grupy chronologicznej/. Nasz zabytek należy więc najogólniej datować na około 275 r. p.n.e., z możliwością przesunięcia okresu działalności eponima na lata wcześniejsze lub późniejsze.

Grupę wczesnych stempli rodyjskich z Aleksandrii zamyka zabytek należący niewątpliwie do II grupy chronologicznej, tj. do okresu 280-220 p.n.e. Ma on nr inw. 606, znaleziony został w roku 1981 i umieszczona na prostokątnym stemplu dwuwierszowa inskrypcja informuje nas, iż stempel należy do eponima Charmoklesa. I w tym przypadku imadło ma jeszcze cechy grupy wczesnej, a imię eponima znajduje potwierdzenie na stemplach z innych terenów lokowanych we wspomnianej II grupie chronologicznej¹¹.

Podsumowując grupę wczesnych stempli rodyjskich należy podkreślić ich stosunkowo dużą liczbę, ponieważ stemplowanie we wczesnym okresie nie miało na Rodos charakteru masowego, dlatego i stemple tego okresu znajdowane są raczej sporadycznie w porów-

¹⁰ V. Grace, The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps, *Hesperia* XXII, 1953, s. 118; V. Grace, Timbres amphoriques trouvés à Delos, *BCH LXXVI*, 1952, s. 529; V. Grace, Notes on the Amphoras from Koroni Peninsula, *Hesperia* XXXII, 1963, s. 324, przypis 12, s. 326, przypis 13; V. Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, *Delos XXVII*, Paris 1970, s. 298, 304, nr E 12; D.B. Szełow, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1975, nr 173.

¹¹ V. Grace, Timbres amphoriques trouvés à Delos, *BCH LXXVI*, 1952, s. 530; D.B. Szełow, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1978, nr 227.

naniu ze stemplami okresów późniejszych. Omawianych zabytków jest oczywiście za mało, aby można było wyciągać bardziej szczegółowe wnioski, są jednak potwierdzeniem kontaktów handlowych Aleksandrii i Rodos w okresie końca IV w. p.n.e. i w 1 połowie III w. p.n.e.¹²

Najliczniej w materiale wykopaliskowym interesującej nas kategorii zabytków zadokumentowany jest III okres chronologiczny, tj. lata 220-180 p.n.e. Zaklasyfikowano tu 16 zabytków, tj. nr nr inwentarza: 609, 634, 615, 624, 636, 644, 613, 633, 627, 628, 600, 645, 620, 611, 601 oraz 630. Cztery stemple tej grupy mają imiona eponimów rodyjskich, 12 należy do rodyjskich producentów. Wszystkie znajdują analogie w dobrze datowanych kompleksach archeologicznych, przede wszystkim Pergamonu, dlatego zostaną omówione w sposób bardzo skrótowy.

Cztery stemple zawierają imiona: Agloubrotosa/inw. nr 609/1981 rok/, Aristeidasa /inw. nr 634/1982 rok/, Kallikratesa /inw. nr 615/1981 rok/ i Nikasagorasa /inw. nr 624/1982 rok/. Okres działalności eponima Agloubrotosa datuje się znaleziskami stempli z jego imieniem w Pergamonie /220-180/, chociaż fakt występowania sześciu stempli z tym samym imieniem w warstwie wczesnohellenistycznej Agory Ateńskiej może sugerować nieco wcześniejszy okres rozpoczęcia działalności¹³.

Imię eponima Aristeidasa potwierdzone było w znaleziskach aleksandryjskich stemplem z wczesnego okresu końca IV w.p.n.e. lub początku III w. p.n.e.¹⁴. Zabytek prezentowany obecnie różni się kształtem imadła mniej masywnego, bardziej wałeczkowatego, o nieco innym łuku wygięcia w porównaniu ze stemplami I grupy chronologicznej. Problem polega jednak na tym, że znane są także stemple eponima Aristeidasa pisane kursywą¹⁵, którym towarzyszą ma-

¹² Por. uwagi dotyczące możliwości badawczych i liczbowych warunkowań znalezisk stempli ceramicznych: J.Y. Empereur, Les anses timbrées et les amphores: aspects quantitattifs, BCH CVI, 1982, s. 219-223.

¹³ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, Berlin 1895, nr 803; H.v. Gaertringen, Rhodos, w Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumwissenschaft, Suppl.V, Stuttgart 1931, nr 13; V. Grace, Timbres amphoriques trouves a Delos, BCH LXXVI, 1952, s. 530; V. Grace, Stamped Amphora Handles found in 1931-1932, Hesperia III, 1934, nr 41; D.B. Szełov, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 3-4.

¹⁴ Por. przypis 9.

¹⁵ D.B. Szełov, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 40-44, tamże literatura.

że stemple uzupełniające, co pozwala na ich datowanie na okres 180-150 - trudno więc jednoznacznie odpowiedzieć, czy na Rodos działało poza Aristeidasem I jeszcze dwu eponimów o tym imieniu, czy tylko jeden na początku i w 1 połowie II w. p.n.e. Większość badaczy, w tym także i autorka niniejszego opracowania skłania się ku wyróżnieniu działalności eponima Aristeidasza II w okresie 220-180 p.n.e. oraz Aristeidasza III z okresu 180-150 p.n.e.¹⁶

Trzeci z grupy stempli eponimów nosi popularne imię Kallikratesa¹⁷. Wykluczyć można atrybutowanie stempla eponimowi Kallikratesowi I z okresu wczesnego, ze względu na istotne różnice w wielkości, rodzaju wygięcia i przekroju imadła. Znane są natomiast stemple z imieniem Kallikratesa znajdujące na wielu stanowiskach archeologicznych datowane od końca III w. p.n.e. do połowy II w. p.n.e. I w tym przypadku wyróżnić należy stemple Kallikratesa II /okres 200-180 p.n.e./ oraz odmienne nieco stemple Kallikratesa III /180-150 p.n.e./. Najbliższymi analogiami dla naszego zabytku są stemple Kallikratesa II, i na okres 200-180 datowany jest nasz zabytek. Ostatni zabytek w grupie eponimów "okresu pergamońskiego" nosi imię Nikasagorasa¹⁸. Przyjmuje się, iż imię to należy związać z działalnością dwu eponimów: Nikasagorasa I potwierdzonego znaleziskami w Pergamonie /220-180 p.n.e./, oraz Nikasagorasa II, potwierdzonego m.in. znaleziskami w Tarsus i Tanais i datowanego na okres 180-150 p.n.e. Nasz zabytek należy niewątpliwie do wcześniejszego Nikasagorasa I.

¹⁶ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, Berlin 1895, nr 878-887; V. Grace, Timbres amphoriques trouvés à Delos, BCH LXXVI, 1952, s. 528; H.v.Gaertringen, Rhodos, w Real Encyclopädie, op. cit., nr 59, 60.

¹⁷ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Berlin 1895, nr 1053-1062; V. Grace, Stamped Amphora Handles, Excavations at Gözlu-Kule, Tarsus I, Princeton 1950, nr 75; V. Grace, Stamped Amphora Handles found in 1931-1932, Hesperia III, 1934, nr 29; E.L. Levi, Keramiczeski kompleks III-II v. do p.n.e. iz raskopok olviskoi Agory, Olvia, Temenos i Agora, Moskwa-Leningrad 1964, nr 108-115; Z. Sztetyńko, Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises à Alexandrie /1962-1972/, Etudes et Travaux VIII, 1975, nr 83-85; Z. Sztetyńko, Les timbres ceramiques /1965-1973/, Nea Raphos I, Warszawa 1976, nr 99-100.

¹⁸ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, Berlin 1895, nr 1139-1145; V. Grace, Stamped Amphora Handles, Tarsus I, Princeton 1950, nr 76, tabl. 117, 76; V. Grace, Timbres amphoriques trouvés à Delos, BCH LXXVI, 1952, s. 529; M.P. Nilsson, Timbres amphoriques de Lindos, Copenhagen 1909, nr 329; D.B. Szeřov, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 151-155.

W grupie 12 stempli producentów powtarza się dwukrotnie imię Apolloniosa, z charakterystycznym dla niego godkiem - przedstawieniem winnego grona datowanego znaleziskami w Pergamonie na okres 220-180 p.n.e.¹⁹ oraz imię Damokratesa I, również datowanego znaleziskami w Pergamonie na lata 220-180 p.n.e.²⁰. Pojedynczo natomiast zadokumentowane są imiona garncarzy: Agathoklesa /inw. nr 627/1982/, Antigonosa /inw. nr 600/1980/, Agoranaxa /inw. nr 628/1982/, Aristoklesa /inw. nr 645/1982/. Philainiosa /inw. nr 630/1982/, Marsjasza /inw. nr 611/1981/, Hierona /inw. nr 601/1980/ oraz Zenona /inw. nr 620/1982/. W ostatnim z omawianych zabytków występuje imię Zenona II, z "okresu pergamońskiego", gdyż działalność Zenona I przypada na okres początku III w. p.n.e., a więc nieco innego rodzaju imadeł i stempli²¹.

Czwarta grupa chronologiczna /lata 180 - 150 p.n.e./ zadokumentowana jest 4 zabytkami: nr nr inw. 612, 618, 626 i 614/. Dwa pierwsze stemple noszą imiona eponima Timotheosa /nr inw. 612/ /1981, 618/1981 i znajdują liczne analogie w materiale zabytkowym Lindos, Tarsus, Delos, Aleksandrii, Tanais i Nea Paphos²². Dwa pozostałe stemple tej grupy noszą imiona producentów: Eukleitosa /nr inw. 626/1982/ i Nanisa /nr inw. 614/1981/. Stemple Eukleitosa należą do częściej spotykanych na różnych stanowiskach archeologicznych i działalność tego producenta datowana głównie imionami współdziałających z nim eponimów przypada na

¹⁹ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, Berlin 1895, nr 866.

²⁰ Jw., nr 997-1000; V. Grace, Stamped Amphora Handles found in 1931-1932, Hesperia III, 1934, nr 40; V. Grace, Stamped Amphora Handles, Tarsus I, Princeton 1950, nr 72-73, oraz s. 135, przypis 2; V. Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, Delos XXVII, Paris 1970, s. 295 i 305; D.B. Szełov, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 307-314; Z. Sztetyńko, Timbres ceramiques des fouilles polonaises a Alexandrie, /1974-1979/ Etudes et Travaux, w druku; Z. Sztetyńko, Timbres ceramiques des fouilles polonaises /1973-1974/, Etudes et Travaux X, 1979, nr 25.

²¹ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, Berlin 1895, nr 1015-1016.

²² M.P. Nilsson, Timbres ceramiques de Lindos, Copenhagen 1909, nr 411; V. Grace, Timbres amphoriques troves a Delos, BCH LXXVI, 1952, s. 530; V. Grace, Stamped Amphora Handles, Tarsus I, Princeton 1950, nr 47; D.B. Szełov, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 214-221; Z. Sztetyńko, Les timbres ceramiques /1965-1973/. Nea Paphos I, Warszawa 1976, nr 215; Z. Sztetyńko, Timbres ceramiques des fouilles polonaises a Alexandrie /1974-1979/, Etudes et Travaux, nr 90, w druku.

okres 170-150 p.n.e.²³ Działalność producenta Nanisa datuje się podobnie²⁴.

Do ostatniej grupy chronologicznej stempli rodyjskich zaliczono 6 zabytków: inw. nr nr: 608, 631, 637, 649, 605 i 616. Trzy z nich zachowały imiona rodyjskich eponimów: Andriasa²⁵ /inw. nr 637/1982/, Andronikosa²⁶ /inw. nr 631/1982/ oraz Alexiadasa/²⁷ /inw. nr 608/1981/. Działalność Alexiadasa i Andriasa przypada na okres około połowy II w. p.n.e. /raczej początek połowy lub drugą połowę II w. p.n.e./, natomiast działalność Andronikosa datuje się bądź na lata 180-150 p.n.e., bądź też na 2 połowę II w. p.n.e. Za tą ostatnią datą przemawia rodzaj godła, występującego na stemplu Andronikosa. Jest to charakterystyczne, obok kwiatu róży, towarzyszące zazwyczaj stemplom okrągłym przedstawienie popiersia Heliosa w promienistej koronie. Przedstawienie wykonane jest niezwykle starannie, zaś litery inskrypcji wkomponowane są między promienie korony. Najbliższymi analogiami dla tego rodzaju przedstawienia są stemple garncarza Eufanora²⁸, którego działalność przypada na okres 2 połowy II w. p.n.e. Dwa stemple Eufanora dekorowane wspomnianym godłem znaleziono w Aleksandrii kolejno w roku 1981 /inw. nr 606/ i 1982 /inw. nr 616/. Obok stempla znalezionego w roku 1981, na imadle poniżej

²³ D.B. Szełow, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 344-353.

²⁴ C. Schuchhardt, Die Inschriften von Pergamon, Pergamon VIII, Berlin 1895, nr 1137; V. Grace, M. Savvastianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, Delos XXVII, Paris 1970, s. 304, nr E 11; D.B. Szełow, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 422-426; tamże, literatura.

²⁵ V. Grace, Timbres amphoriques trouvés à Delos, BCH LXXVI, 1952, s. 525; M.P. Nilsson, Timbres amphoriques de Lindos, Copenhagen 1909, nr 49; V. Grace, Stamped Wine Jar Fragment. Small Objects from the Pnyx, Hesperia Suppl X, 1956, s. 175; V. Grace, Stamped Amphora Handles, Tarsus I, Princeton 1950, s. 136, przypis 5; D.B. Szełow, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 22.

²⁶ V. Grace, Stamped Amphora Handles, Tarsus I, Princeton 1950 s. 142; V. Grace, Timbres amphoriques trouvés à Delos, BCH LXXVI, 1952, s. 528.

²⁷ V. Grace, M. Savvastianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, Delos XXVII, Paris 1970, nr E 19; D.B. Szełow, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1975, nr 13-16.

²⁸ V. Grace, M. Savvastianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, Delos XXVII, Paris 1970, s. 306. D.B. Szełow, Keramiczeskije klejma iz Tanaisa, Moskwa 1976, nr 355-357, tamże, literatura.

templa okrągłego zachował się mały stempelek uzupełniający z literą E. Ostatnim zabytkiem IV grupy chronologicznej jest stempelek nr inw. 649 z roku 1982, z imieniem garncarza Menodorosa i nazwą miesiąca Agrianios. Jest on najmłodszy w zespole stempli rzymskich, ponieważ działalność tego producenta przypada na początek I w. p.n.e.²⁹

Zły stan zachowania uniemożliwił bliższe datowanie 10 stempli rzymskich /inw. nr 602, 619, 599, 603, 629, 635, 623, 640, 607 i 595/. Jeden z wymienionych w tej grupie zabytków, mimo uszczerbnego napisu, zachował godło plastyczne - hermę. Godłem tym posługiwali się przede wszystkim garncarze: Kallon, Rodonos, Armaiskos, Kassandros i Philostefanos, których działalność przypada na okres 2 połowy II w. p.n.e., można więc z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że na ten właśnie okres można datować i ten zabytek /nr inw. 640/. Nie znaleziono również analogii dla określenia daty stempli noszących imiona: Pistos /nr inw. 621/, Anothemios /nr inw. 610/ oraz Damokles /nr inw. 642 - to ostatnie imię zrekonstruowane hipotetycznie/.

Poza dominującymi liczebnie stemplami Rodos inne ośrodki reprezentowane są nielicznymi stemplami. I tak np. z Chios związana jest dwa stemple /inw. nr 617/1981 z monogramem oraz nr inw. 648/1982, cienkie imadełko z anepigraficzną rozetką. Z Knidos pochodzi 1 zabytek - stempelek z nr inw. 647/1982 z zachowanym imieniem eponima Agathoklesa i garncarza Manesa, których działalność przypada na okres 2 ćwierci II w. p.n.e.³⁰ Do grupy Nikandrosa zaliczono stempelek nr inw. 622/1982 z zachowanym fragmentarycznie imieniem b.m. Soukarosa.

Nie udało się określić proveniencji 4 zabytków. Dwa z nich, nr inw. 596 i 607, to stemple anepigraficzne zachowane na cienkich imadełkach, z reliefowym krzyżykiem wpisanym w koło. Jeden zabytek, nr inw. 638, to imadełko, b.m. od naczynia gospodarstwa z okresu rzymskiego z zachowanym reliefowym stemplem - węzłowy motyw w podwójnej ramce, drugi to wykonany w reliefie ciętym znak X na imadle z jasnej gliny, b.m. również z okresu rzymskiego.

²⁹V. Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou, op. cit., s. 310; J. Szešov, op. cit., nr 406.

³⁰V. Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou, op. cit., nr E 75.